TERACOTE GRECO-ROMANE DIN COLECȚIA PRINCEPULUI MIHAIL C. SUȚU

CHRISTINA ȘTIRBULESCU

LE TERRECOTTE GRECHE E ROMANE DELLA COLLEZIONE DEL PRINCIPE MIHAIL C. SUȚU

Nel presente studio sono presentate 4 terrecotte greche (di età classica ed ellenistica) ed altre 6 di età romana, che provengono dalla collezione del principe romeno Mihail C. Suțu (1841–1933), un collezionista di Antichità e notevole numismato a cavallo tra Ottocento e Novecento. Le terrecotte possono essere suddivise in parecchie categorie, in funzione della loro destinazione d'uso: statuaria minore (n. 1, 2, 3, 4, 5), ex-voto (n. 6), elemento decorativo di arredo domestico oppure funerario (n. 7), terracotta usata alla decorazione dei recipienti fitili (n. 8), altare (n. 9), gocciolatoio (n. 10).

KEYWORDS: Arpocrate, Ercole, sacerdotessa di Iside, gocciolatoio a protome canina, Palatino

CUVINTE CHEIE: Harpocrate, Hercules, preoteasă a lui Isis, element arhitectural pentru scurgerea apei, Palatin

Colecția de antichități a principelui român Mihail C. Suțu¹ (1841–1933) este extrem de bogată și variată, dar eterogenă². Această colecție, rod al numeroaselor călătorii în Europa (Roma³, Cipru, Grecia etc.), Egipt (în anul 1870) și Turcia, a fost donată de principele Suțu, probabil la sfârșitul Primului Război Mondial, Academiei Române⁴.

Colecția număra în momentul predării către Academia Română 3105 de monede, 196 de ponduri, 241 de sigilii de plumb romane și bizantine, 360 de sculpturi și reliefuri, teracote, bronzuri, ceramică și carte rară. După schimbarea regimului politic din România, o mare parte dintre piesele colecției au fost preluate de Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”⁵, în anul 1957. Mai târziu, în 1976, multe piese au fost transferate către nou întemeiatul (la acea dată) Muzeu de Istorie al Republicii Socialiste România (azi Muzeul Național de Istorie a României).

La ora actuală, colecția este divizată între Muzeul Național de Istorie a României, Muzeul Național de Antichități, secție a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București⁶ și Academia Română (monede antice⁷).

Dintre piesele aflate în colecțiile MNIR numărul, am selectat spre publicare 10 teracote, inedite. Dintre acestea, șase piese au loc de descoperire necunoscut⁸, trei provin din Dobrogea⁹, iar una provine de la Roma¹⁰. Au fost identificate trei divinități – *Harpokrates*, *Medusa* și *Hercules*¹¹.

¹ Pentru mai multe detalii privind viața și activitatea de colecționar, vezi Alexandrescu-Vianu 1992, 127–138; Al. Barnea, Ziarul Financiar, 07.12.2007, <http://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/numismatul-sutzu-guvernatorul-bnr-3057799/> [accesat la data de 11.07.2014]; Petac 2009.

² Bordenache 1969, nr. 2 (provine probabil din Italia), nr. 124 (provine probabil din Italia), nr. 208 (*Tomis*), nr. 259–272 (provine din Cipru); Alexandrescu-Vianu 1995, nr. 2 (portretul lui Alexandru cel Mare, probabil din Egipt), nr. 7 (portretul împăratului Traian de la Roma), nr. 9 (portretul împăratului Antoninus Pius, din Egipt), nr. 10 (portretul împăratului Marcus Aurelius, proveniență necunoscută), nr. 25 (portret de copil, proveniență necunoscută), nr. 61 (portretul împăratului Hadrian, probabil un fals, comerțul de antichități, Roma); Mușteanu 1983, statuete de bronz: nr. 1–2, încuieri: nr. 3–8, suport decorativ: nr. 9, aplice: nr. 10–16, toarte de vas: nr. 17–18.

³ Alexandrescu-Vianu 1992, 135

⁴ Alexandrescu-Vianu 1992, 136

⁵ Alexandrescu-Vianu 1992, 136–137. În anul 1956 Muzeul Național de Antichități este transformat în Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”. În urma acestei schimbări, MNA devine o secție a IAB.

⁶ Mai departe în text MNIR, MNA, respectiv IAB.

⁷ Vezi Petac 2005 și Petac 2009.

⁸ Nr. cat. 1, 2 (Asia Mică), 3, 7, 6, 9

⁹ Nr. cat. 4, 5, 8

¹⁰ Nr. cat. 10

¹¹ Nr. cat. 1, 7, 8

Teracotele prezentate pot fi divizate în mai multe categorii, în funcție de destinația lor: statuaria minoră (nr. cat. 1–5), ex-voto (nr. cat. 6), element decorativ de mobilier domestic sau funerar (nr. cat. 7), teracotă folosită la decorarea recipientelor ceramice (nr. cat. 8), un altar (nr. cat. 9), element arhitectural (nr. cat. 10).

Numele de *Harpokrates* semnifică „Horus copilul”, cum este, de fapt, reprezentat, drept prunc, în pântecul mamei sale, *Isis* sau figurat stând în picioare, nud și cu degetul îndreptat spre gură – gest care este înțeles în epoca greco-romană drept o „invitație” la tăcere. Ca moștenitor al lui *Osiris* poartă coroana Egiptului de Sus și a Egiptului de Jos și devine extrem de popular în sincretismul religios elenistic, practic evoluând la Alexandria în epoca ptolemaică (305–30 a. Chr.). În epoca greco-romană se dezvoltă numeroase variante de reprezentare ale zeului, care sunt inspirate mai mult din gustul elenistic, decât din tradiția egipteană.

Interesul artei elenistice pentru figura infantilă a zeului determină o tipologie variată, cu forme pline și coafuri buclate, lungi și cu *cirrus* legat cu o panglică pe creștet, în care este vizibilă influența tipologiei lui *Eros*. Lui *Harpokrates* din epoca elenistică îi lipsește adesea rigidul caracter sacru, iar coroplaștii și artizanii de mici bronzuri ai epocii au o libertate mare în a-l reprezenta¹².

Monumentele care îl reprezintă pe *Harpokrates* sunt mai ales din epoca romană imperială, bronzurile datând din secolele I–III p. Chr., iar teracotele în secolele II–III p. Chr. Imprecizia în datare decurge din lipsa contextului arheologic. Numărul mare de monumente figurative este o mărturie elocventă a popularității sale, nu doar în Egipt, dar și în întregul bazin mediteranean¹³. Statueta din colecția Suțu (Pl. I/1) este încadrată într-un segment cronologic mai larg, respectiv secolele II–III p. Chr.

În ciuda numărului impresionant de artefacte și a diversității iconografice, reprezentările lui *Harpokrates* pot fi clasate în trei categorii, de importanță inegală:

- a) monumente de inspirație pur egipteană;
- b) monumente egiptene sau egiptizante, cu attribute grecești;
- c) monumente de inspirație greacă, cu attribute grecești și romane – *cornucopia*, *bullă*, măciuca, dar purtând întotdeauna coroana egipteană – *pschent*, *hemhem*, *basileion*, care este câteodată interpretat drept o floare de lotus¹⁴.

În epoca romană, arta populară egipteană a fabricat un număr important de teracote unde zeul copil ține în mâna stângă un vas, în timp ce mâna dreaptă este dusă la gură. Această serie este mai degrabă o producție locală pentru clientela autohtonă. La această producție, trebuie adăugate seriile de statuete de teracotă reprezentând zeul așezat pe spatele animalelor, patrupede sau păsări: cal, vacă, berbec, câine, măgar, dromader, elefant, leu, gâscă, rață, cocoș, păun, broască¹⁵.

Harpokrates șezând pe o gâscă¹⁶ ar putea să evoce sincretismul între *Horus* și *Ammon*, întrucât gâsca este animalul sacru al celui din urmă¹⁷; așa cum zeul copil șezând pe berbec poate reprezenta sincretismul dintre *Horus* și *Mercurius*¹⁸.

Publicarea statuetelor din Egipt atestă că numărul de teracote ale zeului copil depășește cu mult numărul de statuete al altor divinități, incluzând-o și pe *Isis*¹⁹. Dublul simbolism, de fecunditate-fertilitate, se exprimă mai ales prin *cornucopia*, iar asocierea sa cu divinități solare, precum *Dionysos* și *Hercules*, îl apropie pe zeu mai mult de preocupările omenești²⁰.

Tipul statuar, care redă probabil imaginea unui efeb (Pl. I/2), este întâlnit în număr mare în *Cabirion*-ul din Teba (Beoția)²¹. Specific beoțian, dar creat probabil după un prototip attic, acest tip se împarte în două grupe: cu păr scurt și cu coafură voluminoasă (ulterioară grupului nr. 1)²².

¹² EAA I, 671–672

¹³ LIMC IV/1, 416

¹⁴ LIMC IV/1, 442

¹⁵ LIMC IV/1, 443, nr. 280–354

¹⁶ LIMC IV/1, 437–438, nr. 323–339

¹⁷ LIMC IV/1, 443

¹⁸ LIMC IV/1, 435, nr. 285–289

¹⁹ LIMC IV/1, 443

²⁰ LIMC IV/1, 444

²¹ Vezi Poulsen 1937, 77 sqq.

²² Leyenaar-Plaisier 1979, 32

În secolele V–IV a. Chr. este caracteristică seria statuetelor de efebi așezați pe un soclu înalt, ținând în mână o ofrandă, un cocoș, un iepure sau având un câine lângă ei. Ca unică piesă vestimentară, o mantie este așezată pe umeri²³.

Reynold A. Higgins este de părere că această serie, destul de comună, de statuete masculine, poate fi datată în al doilea sfert al secolului al V-lea a. Chr. De asemenea, nu este clar dacă reprezintă o zeităate sau un erou²⁴.

O statueta de la *Thespiae*²⁵, din Beoția, are urme de vopsea de culoare roșie pe păr și pe soclu, de culoare neagră în zona oculară, de culoare roz pe piele și de albastru pe mantie.

Pe baza studiilor efectuate pe mai multe serii de statuete similare descoperite în Beoția, și în special la Teba, statueta (Pl. I/2) din colecția Suțu poate fi datată la jumătatea secolului al V-lea a. Chr.

În ceea ce privește coafura statuei feminine (Pl. II/3), ea își găsește cea mai apropiată paralelă în coafura unui portret feminin de marmură, care este datat de Maria Alexandrescu-Vianu²⁶ la începutul secolului I p. Chr., în perioadă augustană.

Suntem de părere că statueta fragmentară descoperită în Dobrogea (Pl. II/4) redă figura unui gladiator. Figura masculină are trăsături negroide și prezintă asemănări fizionomice cu o figurină-opaiț a unui gladiator (*retarius*)²⁷, datată în secolul al III-lea p. Chr., care se păstrează la Carthage National Museum (Carthage, Tunisia).

Cât privește statueta fragmentară feminină (Pl. II/5), descoperită în Dobrogea, aceasta are similitudini în Egipt²⁸ și reprezintă o preoteasă a Isidei, ținând o tamburină. Piese, a căror factură este rudimentară, silueta în general rigidă și inexpressivă, fețele lucrate cu un realism grosier, nu pot fi anterioare sfârșitului secolului al III-lea sau chiar secolului al IV-lea p. Chr. Cu toate acestea, lui Françoise Dunand nu i se pare îndoielnic că majoritatea pieselor colecției muzeului din Cairo sunt de epocă romană. Un anumit număr de teracote trebuie să fie datate în secolul I și mai ales în secolul al II-lea p. Chr. Este cazul, în particular al figurilor feminine, lui *Isis* sau al preoteselor Isidei, analizând tipurile de coafură și execuția destul de îngrijită. Majoritatea statuetelor din epoca romană sunt executate dintr-o argilă destul de închisă la culoare, de culoare brun-roșiatic. Mare parte dintre acestea au fost descoperite în Fayoum²⁹ (Egipt).

În ceea ce o privește pe *Isis*, se pune o problemă dublă de interpretare: câteodată este dificil de distins printre alte zeițe, egiptene sau grecești, cu care este asimilată după epoca elenistică, dacă nu chiar mai timpuriu. Cealaltă problemă este diferențierea ei de adeptele și preotesele sale care sunt înveșmântate și ele cu costumul isiac³⁰.

Sub denumirea de preotese-muziciene, au fost identificate toate reprezentările de femei cântând la tamburină și cele, mult mai puțin numeroase, care cântă la harpă; iar faptul că ar trebui atribuite cultului isiac nu trebuie pus la îndoială fiindcă ele poartă aproape întotdeauna mantia cu franjuri și nod, la fel buclele lungi care încadrează fața și gâtul. Frecvent ele poartă pe cap coroane de flori³¹. *Isis* reprezintă divinitatea egipteană care a fost cel mai bine primită și asimilată de greci, ceea ce este demonstrat și prin numărul mare de teracote care o reprezintă³².

În ceea ce privește plăcuța (Pl. II/6) prezentată, din decorul ei se mai păstrează doar capul înclinat ușor spre dreapta. Este redată o figură cu trăsături adolescente ale cărei caracteristici fizionomice sunt șterse.

Aplica (Pl. II/7), de formă circulară, cu figura Meduzei, este cel mai probabil folosită ca aplică pentru o piesă de mobilier sau un sicriu³³.

²³ Besques 1994, 30

²⁴ Higgins 1967, 80, nr. 4, pl. 33, E

²⁵ Higgins 1992, 106, nr. 123

²⁶ Proveniență necunoscută, MNIR, inv. 18740; Alexandrescu-Vianu 1995, 287–290, nr. 5, fig. 5 a–d

²⁷ Deneauve 1987, 222, Gl. 1, fig. 24

²⁸ Cea mai apropiată analogie: Dunand 1979, 193–194, nr. 84, pl. 43

²⁹ Dunand 1979, 30

³⁰ Dunand 1979, 31

³¹ Dunand 1979, 35

³² Dunand 1979, 38

³³ Cf. Schmidt 1994, 163, nr. 267, nr. 268

Ipoieza conform căreia începutul producției tipurilor de vase de tip *oinophoros* și de tip *patera* la *Cnidos* ar putea coborî până înainte de mijlocul secolului I p. Chr. este puțin probabilă. O revizuire a cronologiei vaselor de tip *oinophoros*, produse la *Cnidos*, se bazează fie pe multitudinea de fragmente de *paterae* cu medalion care permit o evaluare sigură a dezvoltării stilistice, fie complexe care conțin *oinophoroi* și se încadrează în secolul I p. Chr. Vasele de tip *patera* au elemente comune cu tehnica de producție a vaselor de tip *oinophoros*. Ele nu sunt lucrate la roată, ci sunt realizate cu ajutorul mai multor negative din ghips. *Patera* are o formă circulară, puțin adâncită, iar zona interioară este prevăzută cu un medalion în relief, realizat în tipar. Din diferitele variante de *patera* se cristalizează două tipuri:

1. vase cu caneluri pe exterior, cu profilul buzei simplu și îngust;
2. vase cu mâner, plate la exterior, cu buza răsfrântă spre exterior, aplatizată sau cu buza întoarsă spre interior³⁴.

Credem că piesa (Pl. III/8) în discuție este un import din *Cnidos*, provincia Asia.

Altarele miniaturale, fie din metal, fie cel mai adesea din lut ars, au servit la arderea esențelor și a substanțelor parfumate. Un asemenea exemplar, cu locul de proveniență necunoscut, este decorat cu reliefuri, printre care distingem pe o latură pe *Hercules* copil strangulând șerpii, iar pe altă latură *Larii*³⁵.

În cazul provinciei *Moesia Inferior* am identificat șapte altare de lut ars, cu înălțimea variind între 6 și 13 cm³⁶. Unul singur a fost descoperit într-un mormânt de înhumatie³⁷. Pe lângă rolul funerar al altarelor, trebuie menționat și rolul votiv al acestora. Astfel, într-un *lararium*, constituit sub forma unei nișe dintr-o *culina* a unei *domus* de la *Pompeii*³⁸, se află, printre alte piese, un mic altar de lut ars.

În lucrarea lui Patrizio Pensabene, care reflectă situația la sfârșitul secolului XX, sunt catalogate 483 de elemente arhitecturale pentru scurgerea apei, aflate la Museo Nazionale Romano de la Roma³⁹. Piese sunt decorate cu protomă canină (247 de piese)⁴⁰, protomă leonină (189 de piese)⁴¹, protomă de panteră (două piese)⁴², protomă de mistreț (o piesă)⁴³, măști silenice/măști de teatru (44 de piese)⁴⁴. Cu această ocazie, cercetătorul italian clasifică piesele cu protomă canină în 38 de tipuri⁴⁵.

Această bogăție de reprezentări reflectă o preferință iconografică caracteristică, proprie arhitecturii romane a perioadei republicane târzii și primei epoci imperiale, în comparație cu mediul grec în care acest tip este rar atestat, dacă nu se află în conexiune cu locurile de cult dedicate Artemidei. În acest sens, ajunge să cităm templul Artemidei de la Epidaur unde *syma* prezintă elemente arhitectonice pentru scurgerea apei cu protomă canină și protomă de mistreț, fixate la colțuri. Protomele canine mai sunt cunoscute și din alte contexte, de exemplu ca decorație de aplice pentru *klinai*. Predilecția cu care acestea au fost folosite în alcătuirea anumitor peristiluri și a unor *compluvia* în construcțiile private din Italia, în paralel cu cele mai obișnuite protome leonine, își găsește o explicație, probabil, într-un simbolism particular atribuit speciei canine. Câinele a avut un rol particular în religie și chiar în spațiul superstițiilor din Antichitate, unde surprinde un ecou în reprezentarea sa (cu figura întreagă) pe frontoanele *aediculae*-lor funerare, pe capacele de urnă sau pe reliefuri și sarcofage în care însoțește figura defunctului. S-a observat că în lumea greco-romană câinele, valoros mai ales pentru funcția lui de vânător, și drept urmare însoțitor indispensabil al zeilor și în particular al lui *Artemis*, va sfârși prin a-și asuma rolul de gardian și companion. Pe

³⁴ Mandel 2000, 57

³⁵ DA I/1, 349, fig. 416.

³⁶ Știrbulescu 2008, 325–327, nr. 664–670

³⁷ Bucvală 1991, 192, fig. 9; Știrbulescu 2008, nr. 667

³⁸ Regio I, 8, 18 „Casa dell’Atrio dorico”, cf. <http://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/R1/I/1%2008%2018.htm>; van Andringa 2009, 268, fig. 207.

³⁹ Pensabene 1999, 147–230, nr. 192–439

⁴⁰ Pensabene 1999, 147–230, nr. 192–438

⁴¹ Pensabene 1999, 75–144, nr. 1–189

⁴² Pensabene 1999, 145–146, nr. 190–191

⁴³ Pensabene 1999, 230, nr. 439

⁴⁴ Pensabene 1999, 231–252, nr. 440–483

⁴⁵ Pensabene 1999, 301–305

lângă rolul său de vânător din instinct și de însoțitor al zeiței, se profilează rolul de custode în diverse situații mitologice: de exemplu *Ortheos*, câinele gigantului Gerion, care păzește turmele acestuia și care va fi ucis de *Hercules*⁴⁶. Căinii erau păzitorii Capitoliului la sosirea celtilor în anul 390 a. Chr., după cum ne spune Plutarh⁴⁷. Câinele asigură paza micului *Aesculapius* și își asumă rolul de vindecător. Deoarece era considerat benefic ca aceștia să lingă rănile bolnavilor pentru aceasta erau păstrați în anexele templului lui *Aesculapius* de la Roma.

Câinele este custodele Infernului și devine însoțitorul zeilor psihopompi, cum sunt *Sucellus* și *Silvanus*. Există aspecte generic apotropaice care ne revelează rolul câinelui în superstiția antică: din pasaje cuprinse în operele autorilor antici, cum sunt *Petronius*⁴⁸ și Plinius cel Bătrân⁴⁹, cunoaștem, de exemplu, că figura unui câine, lucrată mai mult în mozaic (mai rar în pictură) pe pavimentul unei *domus*, fie îndepărta spiritele rele, fie îi întâmpina pe musafiri⁵⁰.

Aspectele specifice ale câinelui reies tocmai din legătura cu divinitățile vindecătoare, printre care *Artemis*, *Aesculapius* sau o serie de zeițe-mame împreună cu care câinele apare adesea.

Tintinnabulum-ul, care se găsește aproape totdeauna agățat de gâtul câinelui figurat pe aceste elemente arhitecturale, nu poate decât să ne aducă aminte în mod direct de capacitatea sa de a ține departe adversitățile, lătrând, arătându-și dinții ascuțiți și sunând clopoțelul prin mișcarea gâtului.

Funcționalitatea elementului arhitectural este demonstrată de un număr considerabil de piese similare, descoperite în case particulare și temple de la *Pompeii*⁵¹ (Pl. V/11–12) și *Herculanum*, care au fost îngropate ca urmare a erupției Vezuviului din 24 august 79 p. Chr. Aceste mici sculpturi au un rol funcțional, fiind așezate în jurul *compluvium*-ului⁵² din *atrium*.

În Peninsula Italică, acest tip de decorație este folosit aproape exclusiv în construcțiile private, exemplu demonstrat la *Pompeii*. În „Casa dei Vettii”⁵³ toate laturile *compluvium*-ului erau formate din plăci de *syma* decorate cu palmete și alte motive vegetale, alternând cu elemente arhitecturale cu protomă canină („waterspouts”).

Utilizarea lor și în contexte sacre ar putea fi indicată de mai multe descoperiri din zona sanctuarului zeiței *Magna Mater* de pe Palatin⁵⁴, de unde provine și piesa (Pl. VI/10) în discuție.

Elementele arhitecturale pentru scurgerea apei („waterspout”), se datează începând cu secolul I a. Chr. și până la începutul secolului I p. Chr., deci în perioadele augustană și iulio-claudică. Aceste piese provin cu precădere din *Latium*: Roma, *Insula Tiberina*, Palatin, Forul Roman, Esquilin, Via Appia și Campania (în special *Pompeii* și *Herculanum*).

Teracotele prezentate în rândurile de față se înscriu în tipologia consacrată în literatura de specialitate. Astfel, cu excepția unei plăcuțe (nr. cat. 6), care datorită stadiului fragmentar ne-a făcut dificilă încercarea de a o încadra într-un tip anume, celelalte nouă piese se subsumează unor „șabloane” folosite pe scară largă în Antichitate.

⁴⁶ Pensabene 1999, 47

⁴⁷ *Camillus*, 27, cf. Pensabene 1999, 47

⁴⁸ *Satyricon*, 29, cf. Pensabene 1999, 48

⁴⁹ *Naturalis Historia* XXXII, 187, cf. Pensabene 1999, 48

⁵⁰ Pensabene 1999, 48

⁵¹ Vezi pl. 5/11–12.

⁵² <http://www.ipernity.com/doc/laurieannie/24106983> [accesat la data de 14.09.2014]

⁵³ Regio VI, 15. I, cf. <http://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/R6/6%2015%2001%20plan%202.htm>

⁵⁴ Pensabene 1999, 48, fig. 40–42; Tomei 2006, I. 24 (C. Giontella)

CATALOG

1. Statuetă⁵⁵. Capul păsării lipsește; zgârieturi pe suprafața discului. Lut ars. Turnare în tipar (bivalv). H = 16 cm (din care soclul = 3,60 cm), l = 9,40 cm, g = 0,58–0,75 cm; diametrul orificiului de aerisire = 1,64 cm. Pastă semifină (arsă oxidant), de culoare maro-roșiatic (5YR 4/4⁵⁶) mică, particule calcar. Proveniență necunoscută; MNIR inv. 121515 (inițial la IAB, inv. 0 1070). Date: secolele II–III p. Chr. **Pl. I/1**

Tipul IV – *Harpokrates* în diferite ipostaze, fără alte divinități, Subtipul L. – *Harpokrates* călărind un animal, Varianta 13 – Gâscă⁵⁷. Statueta îl reprezintă pe *Harpokrates*, care este așezat pe corpul unei găște. Pasărea este redată din profil și din această cauză, o singură aripă este vizibilă. Pe corpul păsării este așezat zeul, reprezentat cu caracteristicile unui copil. Trăsăturile feței sunt vizibile, ochi mici, iar gura are buzele închise. Părul este buclat, iar pe creștet șuvițele sunt prinse într-un *cirrus*. Pe cap poartă coroana dublă a Vechiului Egipt (*pschent*). *Harpokrates* duce indexul mâinii drepte la gură, iar în mâna stângă ține *cornucopia*. Corpul este drapat într-o tunică care îi acoperă genunchii. În dreapta zeului este așezată o *patera* cu *omphalos*, înconjurat de șapte raze. Marginea paterei este decorată cu mici linii paralele și oblice. În stânga piesei, sub corpul păsării, lângă picioarele palmate, este așezat un ulcior de formă globulară, cu o toartă. Soclul este semicircular. Pe spatele statuetei este perforat un orificiu de aerisire, de formă circulară („trou d'évent”). Spatele piesei nu este lucrat. *Analogii*: statueta, prov. necunoscută, din a doua jumătate a sec. II p. Chr.⁵⁸; statueta, prov. necunoscută, Cairo, Egyptian Museum⁵⁹.

2. Statuetă. Piesa se păstrează întreagă; a fost lipită în două locuri, la mijlocul torsului și puțin deasupra suprafeței plantare. Lut ars. Turnare în tipar (bivalv). H = 24 cm (din care soclul = 4,60 cm), l max. = 7,50 cm, g = 0,50–0,74 cm. Pastă semifină (arsă oxidant), de culoare galben-roșiatic (5YR 7/6), mică, particule calcar. Se păstrează urme de culoare roșie, aplicată pe picioare și soclu (10R7/6). Proveniență necunoscută (pe partea posterioară a piesei este scris cu tuș de culoare neagră „Asia Mică”), MNIR inv. 121516 (inițial la IAB, inv. 0 1071). Date: jumătatea sec. V a. Chr. **Pl. I/2**

⁵⁵ Fiecare piesă va fi prezentată după următorul model: denumire piesă, stare de conservare, material, tehnică, dimensiuni, pastă, proveniență, număr inventar, date, planșă, tip, descriere piesă, analogii. Descrierea pieselor s-a efectuat din poziția lor, nu din punctul de vedere al privitorului. Desenele au fost realizate de Simona Mateescu (MNIR), iar fotografiile de George Nica (MNIR), cărora le mulțumesc și pe această cale. Abrevierile folosite sunt H = înălțime, L = lungime, l = lățime, g = grosime, p = păstrată, max. = maximă, min. = minim, diam. = diametru

⁵⁶ Pentru redarea culorii argilei a fost folosit codul Munsell 1994.

⁵⁷ LIMC IV/1, 437

⁵⁸ LIMC IV/1, 437, nr. 336 a

⁵⁹ LIMC IV/1, 437, nr. 336 b

Statueta reprezintă un bărbat redat frontal și în picioare. Trăsăturile fizionomice sunt relativ șterse. Părul este bogat, relativ lung și acoperă urechile. Corpul este nud, dar pe brațe cad capetele unei mantii. Greutatea corpului cade pe piciorul drept, în timp ce stângul este flexionat. Brațul stâng este îndoit și adus la piept. În mână ține probabil un cocoș. Brațul drept este lăsat în jos, de-a lungul corpului. Soclul este de formă rectangulară, neregulat. În partea superioară a soclului se păstrează o porțiune (lungime 2 cm, grosime 0,50 cm) de bandă pictată de culoare roșie care continuă și pe laturile soclului. Aceeași decorație se poate observa și în partea inferioară a soclului. Spatele este neprelucrat. Pe spate este tăiat un spațiu rectangular (L = 14 cm, lmax = 4,30 cm). Pe spatele soclului este scris cu tuș de culoare neagră Col. Sutz, Asia Mică. *Analogii*: statueta, Teba (Beoția), Breitenstein 1941, 32, nr. 293, pl. 33; statueta, *Thespieae* (Beoția), 450–425 a. Chr., Higgins 1992, 106, nr. 123; statueta, prov. necunoscută, 425–400 a. Chr., Higgins 1992, 106, nr. 124; statueta, Teba, Leyenaar-Plaisier 1979, 32, nr. 50, pl. 9; statueta, Schürmann 1989, 43, nr. 93, pl. 20; Besques 1994, statueta, Teba, jumătatea sec. V a. Chr., pl. 68; statueta, *Locrida* (Beoția), Martha 1880, 97, nr. 498, pl. 7; statueta, din Beoția, prima jumătate a sec. IV a. Chr., Sinn 1977, 36, nr. 54, pl. 19; statuete, jumătatea sec. V a. Chr., Higgins 1954, nr. 822 (Lacul Copais, Beoția), nr. 823 (Teba, *Cabirion*), nr. 824 (*Asia Minor*), nr. 825 (*Thespieae*), nr. 852 (prov. necunoscută, sfârșitul sec. V a. Chr.); statueta, din Beoția, ultimul sfert al sec. V a. Chr., Schmidt 1994, 62, nr. 71, pl. 16f; statueta, Teba, Muzeul Arheologic, Teba, prima jumătate a sec. IV a. Chr., Tanagra 2003, 113, nr. 71.

3. Statuetă. Se păstrează corpul și capul; limita inferioară a picioarelor este spartă. Capul este lipit. Lut ars. Turnare în tipar (bivalv). Hp = 11,90 cm, l = 3,60 cm, g = 0,18 cm. Pastă fină (arsă reducător), de culoare galben-roșiatic (5YR 7/6), mică, particule calcar. Proveniență necunoscută; MNIR inv. 121528 (inițial la IAB, inv. 0 1102). Date: a doua jumătate a sec. I a. Chr.–prima jumătate a sec. I p. Chr. **Pl. II/3**

Statueta reprezintă o femeie cu trăsături tinerești. Capul este ușor înclinat în partea stângă. Părul este buclat, iar o coadă împletită pornește de pe creștet și se termină la spate cu un coc. La spate cad două șuvițe, de-o parte și de alta a cocului. Corpul este drapat într-o mantie lungă. Brațul stâng este îndoit și așezat pe piept, iar în mână ține un mărunchi al mantiei. Brațul drept este așezat pe coapsă, iar în mână ține un capăt al mantiei. Spatele este neprelucrat. Pe spate se află un orificiu de aerisire („trou d'évent”; diametru 15,80 mm). *Analogii*: statueta, Cirene (fabricată în Beoția), sfârșitul sec. IV a. Chr., Besques 1992, 54, D 4298, pl. 24, e = Besques 1994, 74, nr. 54; statueta, *Myrina*, Kassab 1988, nr. 21.

4. Statuetă. Fragment. Se păstrează valva anterioară din capul figurinei. Lut ars. Turnare în tipar (bivalv). Hp = 8 cm, lp = 7,70 cm, g = 0,53–0,92 cm. Pastă fină (arsă oxidant), finis de culoare roșie (10R 5/8), pastă de culoare galben-roșiatic (5YR 7/6), mică, particule calcar. Dobrogea; MNIR inv. 121512 (inițial la IAB, inv. V 3022). Date: sec. III p. Chr. **Pl. II/4**

Trăsăturile fizionomice ale fragmentului păstrat sunt cele ale unui bărbat cu părul buclat și sunt redade prin puncte ușor adâncite, ochi cu pupila marcată, nasul lung și evazat în partea inferioară, mici riduri pe frunte. *Analogii*: două fragmente de statueta, sec. III p. Chr., Deneauve 1987, 226–227, PM 15, PM 16, fig. 27; figurină-opaiț, sec. III p. Chr., Deneauve 1987, 222, Gl. 1, fig. 24.

5. Statuetă. Fragment. Se păstrează partea superioară a corpului, până (imediat) sub sâni (ambele valve). Lut ars. Turnare în tipar (bivalv). Hp = 7,90 cm, lp = 7,20 cm, g = 0,70 cm. Pastă semifină (arsă reducător), de culoare roșu-gălbui (5YR 5/6), mică, rari oxizi. Urme de mortar pe spatele piesei. Dobrogea; MNIR inv. 121513 (inițial la IAB, inv. V 3023). Date: sec. I–III p. Chr. **Pl. 2/5**

Statueta fragmentară reprezintă bustul unei femei. Trăsăturile fizionomice sunt ale unei femei adulte; nasul este gros și scurt, buzele ușor întredeschise. Părul este buclat, cu cărare pe mijloc. Pe cap poartă probabil o coroană de flori. Bustul este înveșmântat în chiton. *Analogii*: statueta, Egipt, epocă romană, Dunand 1979, 193–194, nr. 84, pl. 43.

6. Plăcuță. Fragment. Se păstrează partea superioară. Lut ars. Turnare în tipar (bivalv). Hp = 4,60 cm, l = 7,40 cm, g = 1,10 cm. Pastă semifină (arsă oxidant), de culoare galben-roșiatic (5YR 7/8), particule de mică. Proveniență necunoscută; MNIR inv. 121523 (inițial la IAB, inv. 0 1104). Date: sec. III a. Chr.–sec. I p. Chr. **Pl. II/6.** Plăcuță de formă rectangulară cu colțurile rotunjite. Din decorul plăcuței se mai păstrează doar un cap înclinat ușor spre dreapta. Este redată o figură adolescentină ale cărei trăsături fizionomice sunt șterse. Capul este acoperit cu un fel de pălărie decorată prin mici șanțuiri punctate, verticale. Pe reversul plăcuței este dispusă, pe verticală, o inscripție într-un cartuș, păstrată fragmentar. Inscripția este nedescifrabilă.

7. Aplică. Zgârieturi pe suprafața piesei. Lut ars. Turnare în tipar (monovalv). Hp = 6,45 cm, lp = 6,50 cm, g = 0,96 cm. Pastă fină (arsă oxidant), de culoare brun-roșiatic (5YR 5/4), particule de mică, rari oxizi. Proveniență necunoscută; MNIR inv. 121517 (inițial la IAB, inv. 0 1072). Date: sec. II–I a. Chr. **Pl. II/7.** Piesă de formă circulară, cu figura Meduzei, folosită ca aplică pentru mobilă sau pentru sicriu. Figură feminină, cu trăsături tinerești și armonioase, părul cu bucle în formă de melcișori încadrează în mod unitar chipul. Coafura este despărțită printr-o cărare. Ochii sunt mici, cu pupila marcată, nasul lung și subțire, buzele ușor întredeschise. *Analogii*: aplică, sec. II–I a. Chr., Schmidt 1994, 163, nr. 267, pl. 48d; aplică, sec. II–I a. Chr., Schmidt 1994, 163, nr. 268, pl. 48e.

8. Patera. Fragment. Se păstrează partea inferioară a vasului (trei fragmente lipite). Lut ars. Turnare în tipar (bivalv). Diam. = 11,40 cm, g. max. = 1,80 cm. Pastă semifină (arsă reducător), fermis de culoare roșu pal (10R 4/4), pastă de culoare brun-roșiatic (5YR 5/4), particule de mică, rari oxizi. Dobrogea; MNIR inv. 121511 (inițial la IAB, inv. V 3021). Date: sec. I–II p. Chr. **Pl. III/8.**

Medalionul de pateră îl reprezintă pe *Hercules* în luptă cu leul din Nemea. Eroul, nud, este figurat frontal, cu capul orientat $\frac{3}{4}$ spre stânga. În partea inferioară a scenei este dispusă măciuca. Trăsăturile fizionomice

nu se observă foarte bine, părul este buclat. Baza vasului este inelară, ușor concavă spre interior. Pe bază sunt dispuse trei cercuri concentrice, iar în mijloc se află un mic *umbo*. *Analogii* pentru tipul de vas: *patera* cu mâner, sec. I–II p. Chr., *Cnidos*, Mandel 2000, 61, pl. 2, 8 a–b; medalion de *patera*, fragment, sec. I–II p. Chr., *Cnidos*, Mandel 2000, 59, pl. 1, 1 a–b; medalion de *patera*, fragment, sec. I–II p. Chr., *Cnidos*, Colecția Paul Arndt, Mandel 2000, 59, pl. 1, 2; medalion de *patera*, fragment, sec. I–II p. Chr., *Cnidos*, Mandel 2000, 61, pl. 2, 10 a–b.

9. Altar miniatural. Întreg. Mică spărtură în partea superioară a altarului. Lut ars. Turnare în tipar. H = 13,07 cm, L partea superioară = 7,65 cm, l partea superioară = 8,78 cm, g = 0,53 cm. Pastă fină (arsă oxidant), de culoare roșu-gălbui (5YR 5/6), particule de mică. Proveniență necunoscută; MNIR inv. 121504 (inițial la IAB, inv. 0 1059). Altarul are o formă clasică, de prismă, cu pereții drepecți. Patru spații rectangulare au fost obținute, decupând relativ asimetric pereții. Extremitatea superioară este decorată cu striatii verticale și paralele, iar cea inferioară este profilată. Date: secolul al III-lea p. Chr. **Pl. 3/9.** *Analogii*: altar, Albești (jud. Constanța) în nivelul datat în sec. III a. Chr., Rădulescu *et alii* 1995–1996, 44, nr. 34, pl. 8, 34 a–d; 45, nr. 35, pl. 9, 35; altar, *Histria*, sec. II–I a. Chr., Coja 1961, 225, fig. 10/1; altar, *Histria*, Basilica „Florescu”, din *bothros*, sec. I–III p. Chr., Achim 2003–2005, 181; altar, *Tomis*, mormânt de înhumatie în cistă, începutul sec. III p. Chr., Bucovăla 1991, 192, fig. 9; altar, *Callatis*, Iconomu 1968, 251, nr. 6, fig. 25; altar, *Tomis*, Bucovăla 1991, 193 (menționat); altar, Barboși (jud. Galați), Ștefan 1935–1936, 343, fig. 5.

10. Element arhitectural pentru scurgerea apei („waterspout”). Lut ars. Turnare în tipar (bivalv). Hp max = 12,20 cm, Hp min. = 5,40 cm, L = 10,80 cm, l = 8,70 cm, g = 1,40–1,80 cm, rezervor – L = 27 cm, l = 3,60 cm. Pastă grosieră (arsă oxidant), de culoare galben-roșiatic (5YR 7/6), particule de mică, pietricele, țiglă pisată. Roma, Palatin; MNIR inv. 121498 (inițial la IAB, inv. I 43), pe un fragment al piesei este scris cu tușul de culoare neagră „Palatin”. **Pl. IV/10.** Câine din rasa molos, se observă capul și labele anterioare. Între labe este dispus orificiul, aproximativ circular, prin care se scurgea apa pluvială. În jurul gâtului este legată o zgardă de care este prins un *tintinnabulum*. Date: sfârșitul sec. I a. Chr.–începutul sec. I p. Chr. Tipul XI/A⁶⁰. *Analogii*: Italia, Breitenstein 1941, 97, nr. 927, pl. 126; Italia, Breitenstein 1941, 97–98, nr. 928, pl. 126; Aquileia, Schürmann 1989, 265, nr. 1008, pl. 167; Capua, Poulsen 1949, 53, nr. 117, pl. 70; Esquilin (Roma), Pensabene 1999, 182–183, nr. 300, pl. 60 (tipul XI/A); Vallicelliana (Roma, în apropiere de Teatrul lui *Marcellus*), Pensabene 1999, 183, nr. 302, pl. 60 (tipul XI/A); Tibru, Pensabene 1999, 185, nr. 309, pl. 61 (tipul XI/A); Palatin (Roma), „Vigna Barberini”, C. Giontella, Tomei 2006, I. 24.

⁶⁰ Cf. Pensabene 1999, 302: șuvițe paralele, redade schematic, sub formă de virgulă, dispuse radial în jurul botului leului.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu-Vianu 1992 Maria Alexandrescu-Vianu, Mihail C. Sutz, colecționarul, *SCIVA*, 43, 2, 1992, p. 127–138
- Alexandrescu-Vianu 1995 Maria Alexandrescu-Vianu, Portraits romains dans les collections de Bucarest, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, Berlin, 110, 1995, p. 277–365
- Achim 2003–2005 Irina Achim, Histria. Basilica „Florescu”. Noi cercetări (2002–2004), *SCIVA*, 54–56, 2003–2005, p. 179–194
- Besques 1992 Simone Besques, *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains*, vol. IV, 2. *Époques hellénistique et romaine. Cyrénaïque, Égypte ptolémaïque et romaine, Afrique du Nord et Proche-Orient*, Paris, 1992
- Besques 1994 Simone Besques, *Figurines et reliefs grecs en terre cuite*, Paris, 1994
- Bordenache 1969 Gabriella Bordenache, *Sculture greche e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, vol. I: *Statue e rilievi di culto, elementi architettonici e decorativi*, București, 1969
- Breitenstein 1941 N. Breitenstein, *Catalogue of Terracottas Cypriote, Greek, Etrusco-Italian and Roman*, Danish National Museum, Department of Oriental and Classical Antiquities, Copenhagen, 1941
- Bucovală 1991 M. Bucovală, Découvertes récentes dans les nécropoles de Tomis (1ère partie), *Dacia N.S.*, 35, 1991, p. 189–199
- Coja 1961 Maria Coja, Alcuni aspetti della coroplastica ellenistica di Histria, *Dacia N.S.*, 5, 1961, p. 213–232
- DA I/1, Antefixa DA I/1, s. v. *Antefixa*, p. 285–287 (C. Thierry)
- DA I/1, Ara DA I/1, s. v. *Ara*, p. 347–353 (E. Saglio)
- Deneauve 1987 J. Deneauve, Figurines et lampes africaines, *Antiquités africaines*, Centre National de la Recherche Scientifique, Aix-en-Provence, 23, 1987, p. 197–251
- Dunand 1979 Françoise Dunand, *Religion populaire en Égypte romaine. Les terres cuites isiaques du Musée du Caire*, Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain, 76, Leiden, 1979
- EAA I *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica ed Orientale*, vol. I, s.v. *Arpocrate*, Roma, 1958, p. 671–672 (S. Donadoni, G. A. Mansuelli)
- Higgins 1954 R. A. Higgins, *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities. British Museum*, vol. 1, *Greek: 730–330 BC*, Londra, 1954
- Higgins 1967 R. A. Higgins, *Greek Terracottas*, Londra, 1967
- Higgins 1992 R. Higgins, *Tanagra and the Figurines*, Princeton University Press, 1992
- Iconomu 1968 C. Iconomu, Cercetări arheologice la Mangalia și Neptun, *Pontice*, 1, 1968, p. 235–268
- Kassab 1988 Dominique Kassab, *Statuettes en terre cuite de Myrina. Corpus des signatures, monogrammes, lettres et signes*, Paris, 1988
- Leyenaar-Plaisier 1979 Paula G. Leyenaar-Plaisier, *Les terres cuites grecques et romaines. Catalogue de la collection du Musée National des Antiquités à Leiden*, vol. I, Leiden, 1979
- LIMC IV/1 *Lexikon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Zürich-München, IV/1, s. v. *Harpokrates*, p. 415–445 (Tran Tam Tinh, B. Jaeger, S. Poulin)
- Mandel 2000 Ursula Mandel, Die Frühe Produktion der Sog. Oinophorenware-Werkstätten von Knidos, *Acta Rei Cretariae Romanae Fautorum*, 36, 2000, p. 57–68
- Martha 1880 J. Martha, *Catalogue des figurines en terre cuite du Musée de la Société Archéologique d'Athènes*, Paris, 1880
- Munsell 1994 *Munsell Soil Color Chart*, New Windsor, 1994
- Mușețeanu 1983 C. Mușețeanu, Bronzuri romane din colecția Mihai Sutz, *Muzeul Național*, MNIR, București, 7, 1983, p. 83–89
- Pensabene 1999 P. Pensabene, *Terrecotte del Museo Nazionale Romano*, vol. I, *Gocciolatoi e protomi da sime*, Roma, 1999

- Petac 2005 E. Petac, *La collection M. C. Sutzu (Academie Roumaine, Bucarest)*, I. Istros, Kallatis, Tomis, Moneta 43, Wetteren, 2005
- Petac 2009 E. Petac, *La collection M. C. Sutzu (Bibliothèque de l'Académie Roumaine)*, II. Cités grecques du Nord de la Mer Noire, d'Asie Mineure et d'Afrique (Collection Grand-duc Alexandre Mikhaïlovitch), Moneta 89, Wetteren, 2009
- Poulsen 1937 V. H. Poulsen, Der strenge Stil: Studien zur Geschichte der griechischen Plastik 480–450, *Acta Archaeologica*, Copenhaga, 8, 1937, p. 1–148
- Poulsen 1949 V. Poulsen, *Catalogue des terres cuites grecques et romaines*, Copenhaga, 1949
- Rădulescu et alii 1995–1996 A. Rădulescu, Livia Buzoianu, Maria Bărbulescu, N. Cheluță-Georgescu, Reprezentări figurate în așezarea de epocă elenistică de la Albești, *Pontica*, 28–29, 1995–1996, p. 23–72
- Schmidt 1994 Evamaria Schmidt, *Katalog der antiken Terrakotten*, Martin – von – Wagner – Museum der Universität Würzburg, Mainz, 1994
- Schürmann 1989 W. Schürmann, *Katalog der antiken Terrakotten im Badischen Landesmuseum Karlsruhe*, Göteborg, 1989
- Sinn 1977 U. Sinn, *Antike Terrakotten – Vollständiger Katalog*, Staatliche Kunstsammlungen Kassel, Kassel, 1977
- Ștefan 1935–1936 Gh. Ștefan, Nouvelles découvertes dans le castellum romain de Barboși (près de Galați), *Dacia*, V–VI, 1935–1936, p. 341–349
- Știrbulescu 2008 Christina Știrbulescu, *Teracote în provincia Moesia Inferior în secolele I–III p. Chr. Cu specială privire asupra celor din Dobrogea romană*, București, 2008 (teză de doctorat)
- Tanagra 2003 *Tanagra. Mythe et archéologie*, editor Violaine Jeammet, catalog de expoziție, Paris, 2003
- Tomei 2006 Maria Antonietta Tomei, *Roma. Memorie dal sottosuolo. Ritrovamenti archeologici 1980/2006*, Milano, 2006, catalog de expoziție
- van Andringa 2009 W. van Andringa, *Quotidien des dieux et des hommes. La vie religieuse dans les cités du Vésuve à l'époque romaine*, École Française de Rome, Roma, 2009

ELENCO DELL'ILLUSTRAZIONE:

Tav. I N. cat. 1–2. Foto e disegno.

Tav. II N. cat. 3–7. Foto e disegno.

Tav. III 8–9. Foto e disegno.

Tav. IV 10. Foto e disegno, statueta.

Tav. V 11–12. *Pompeii*, Deposito di terracotte del tempio di Mercurio (foto 1870–1880), *apud Pensabene* 1999, 54, fig. 28

CHRISTINA ȘTIRBULESCU
Muzeul Național de Istorie a României
christina_stirbulescu@yahoo.com

1.

2.

Nr. cat. 1-2. Fotografie și desen

3.

4.

5.

6.

7.

Nr. cat. 3-7. Fotografii și desene

8.

9.

Nr. cat. 8-9. Fotografii și desene

10.

Nr. cat. 10. Fotografie și desen

11.

12.

11–12. *Pompeii*, depozitul de teracote al templului lui Mercurius (fotografie din anii 1870–1880);
apud Pensabene 1999, 54, fig. 28–29